

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi

International Journal of Humanities and Art

<http://www.trkdergisi.com>

Araştırma Makalesi / Research Article

e-ISSN:2757-6388

trk dergisi

2024

5(1):22/33

Geliş Tarihi / Receive : 12.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 01.07.2024

Orta Asya'da "İslam'ın Canlanması" Sorununa İlişkin Bir
İnceleme (Çağdaş Tarihi Çalışmalar Üzerinde)

Study Of The Problem Of "Islamic Modernization" In
Central Asia (Based On Modern Historiographical Works)

Kasimbekova Marzhan

Al-Farabi Kazakh National University (71 Al-Farabi Ave., 050040, Almaty,
Kazakhstan) 2st year doctoral student of Al-Farabi Kazakh National
University-mail: kasimbekovamarzan@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-5380-0656

Atıf/Cite as: Kassimbekova, M. Орталық Азиядағы «Ислам Жаңғыруы»
Мәселесінің Зерттелуі (Қазіргі Тарихнамалық Еңбектер Бойынша). *Trk
Dergisi*, 5(1), 22–33.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından ve bir intihal
programında incelenmiş intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has
been reviewed by at least two reviewers and in a plagiarism program
and has been confirmed to be free of plagiarism.

Orta Asya'da "İslam'ın Canlanması" Sorununa İlişkin Bir İnceleme (Çağdaş Tarihi Çalışmalar Üzerinde)

Study Of The Problem Of "Islamic Modernization" In Central Asia (Based On Modern Historiographical Works)

ORTA ASYA'DA "İSLAM'IN CANLANIŞI" SORUNUNA İLİŞKİN BİR İNCELEME (ÇAĞDAŞ TARİHİ ÇALIŞMALAR ÜZERİNDE)

Özet

Makalede İslam'ın Orta Asya'da yeniden canlanması meselesinin önemi ve çalışmanın ana araştırmaları ele alınmaktadır. Bu öncelikle dünyada meydana gelen küreselleşme ve entegrasyon süreçlerinden kaynaklanmaktadır ve bu konularda İslam medeniyeti dünya kalkınmasının alternatif yollarını sunmaktadır. Ayrıca Kazakistan toplumunda yaşanan ruhsal yenilenme süreci de sorunun araştırılmasının önemini arttırmaktadır. İslam'ın yaygınlaşması, Orta Asya'da çok sayıda âlimin ortaya çıkmasına doğrudan etki etmiştir. İslam, bir din ve kültür olarak bu bölgelerde yaygın bir şekilde yayılmış, bir bilim olarak, bilimin anahtarı olarak büyük ilgi görmüştür. Eşsiz bir bilim okulu olan bilime yönelme sayesinde Orta Asya'da bilimsel ortam oluştu. XX yüzyılın ilk yarısı. Bu, İslam'ın radikal bir modernleşme dönemi idi, ancak Hıristiyanlıkta meydana gelen benzer süreçten farklı bir nitelikteydi. Orta Asya toprakları uzun zamandır Batı ile Doğu'nun kavşağında, Büyük İpek Yolu'nun en hareketli kısmının merkezinde yer almaktadır. Böyle bir jeopolitik konum önemli bir faktördür ve birçok dünya dininin ideolojik temelleri bu bölgede rekabet etmektedir ve sonunda bu İslam dini kazanmıştır. Bu bakımdan günümüzde Kazakistan'da yabancı tarihçiliğin oluşumu ve gelişiminin araştırılmasının rolü ve önemi artmaktadır. Bu, ancak Kazakistan ve diğer Orta Asya ülkelerinin devlet bağımsızlığını kazanmasından ve uluslararası ilişkilerin bağımsız konuları olarak dünya arenasına girmesinden sonra tamamen mümkün oldu.

Modern yerli ve yabancı çalışmalarda (1991-2021) İslam söylemini disiplinlerarası yöntemler kullanarak kapsamlı bir şekilde analiz eder. Çalışmada İslam'ın Orta Asya'ya gelişi ve kuruluşu konusunda Batılı araştırmacıların eserleri analiz edilmiştir. Makalede sunulan bilgiler tarih yazıcılığı, tarih ve İslam bilimleri derslerinde kullanılabilir. Sonuçta makale yazarının vardığı sonuçlar, Kazakların geleneksel dünya görüşü, tarihi ve etnografyasının daha sonraki çalışmalarında kullanılacaktır. Bu makalenin önemi, bu konuyla ilgili yerli tarih yazımının daha da gelişmesidir.

Anahtar Kelimeler: İslam, modernleşme, teoloji, modernleşme olgusu, Müslümanlık

**STUDY OF THE PROBLEM OF "ISLAMIC MODERNIZATION"
IN CENTRAL ASIA (BASED ON MODERN HISTORIOGRAPHICAL
WORKS)**

Abstract

The article discusses the importance of the issue of the revival of Islam in Central Asia and the main research of the study. This is primarily due to the processes of globalization and integration occurring in the world, and in these matters, Islamic civilization offers alternative ways of world development. In addition, the spiritual renewal process in Kazakhstan society increases the importance of researching the problem. The spread of Islam had a direct impact on the emergence of a large number of scholars in Central Asia. Islam, as a religion and culture, has spread widely in these regions, and as a science, it has attracted great attention as the key to science. Thanks to the orientation towards science, a unique scientific school, the scientific environment was formed in Central Asia. First half of the XX century. This was a period of radical modernization of Islam, but of a different nature from the similar process occurring in Christianity. The lands of Central Asia have long been located at the crossroads of West and East, in the center of the most active part of the Great Silk Road. Such a geopolitical location is an important factor and the ideological foundations of many world religions compete in this region and eventually this religion of Islam won. In this regard, the role and importance of researching the formation and development of foreign historiography in Kazakhstan is increasing today. This became fully possible only after Kazakhstan and other Central Asian countries gained state independence and entered the world arena as independent subjects of international relations.

He comprehensively analyzes the Islamic discourse using interdisciplinary methods in modern domestic and foreign studies (1991-2021). In the study, the works of Western researchers on the arrival and establishment of Islam in Central Asia were analyzed. The information presented in the article can be used in historiography, history and Islamic sciences courses. Ultimately, the conclusions of the author of the article will be used in further studies of the traditional worldview, history and ethnography of the Kazakhs. The importance of this article is the further development of indigenous historiography on this topic.

Keywords: Islam, modernization, theology, phenomenon of Jaditism, Muslim

Study Of The Problem Of "Islamic Modernization" In
Central Asia (Based On Modern Historiographical Works)

Кіріспе

Қазіргі кездегі зерттеулердің маңыздылығы, мәселенің ауқымды және дерек көздерінің кеңеюінде. Ислам жаңғыруы мәселесінің зерттелуін айта отырып, реформация және жаңғырудың бір жағынан ортодоксальді және екінші жағынан фундаментализмді әр түрлі ерекшеліктерін ажыратуға болады. Ислам дінінің кеңінен етек жаюы Орталық Азияда ғалым-ғұламалардың көптеп шығуына тікелей әсер етті. Ислам дін ретінде, мәдениет ретінде бұл өңірлерде кең тарауымен қатар, ғылым ретінде, ғылымның кілті ретінде де көпшілік назарын аударды. Ғылымға бет бұру арқасында Орталық Азияда өзіне тән ғылыми мектеп, ғылыми орта қалыптасты. ХХ ғасырдың бірінші жартысы. исламды түбегейлі модернизациялау уақыты болды, бірақ ол христиандықта болған ұқсас процестен өзгеше сипатта еді. Мұсылман модернизациясы бастапқыда тек теологиялық мәселелерді шешуге емес, теологиялық догмаларды қазіргі әлемнің өзгеріп отырған шындықтарына бейімдеуге бағытталған.

ХХ ғасырдың екінші жартысында мұсылман әлемінде болып жатқан процестердің бағыты түбегейлі өзгерді, бұл қарқынды дамып келе жатқан жаһанданумен байланысты болды. Жеке мемлекеттердің мәдени және діни негіздерін өзгертуге бағытталған сыртқы қысымға табиғи реакциясы дәстүршілдік пен фундаментализмді күшейту болды. Қазіргі уақытта танымалдылықтың жаңа толқынын радикалды ислам секталары бастан кешуде, мысалы, ваххабизм. Ресми түрде қалыпты исламды ұстанатын көптеген мұсылман елдерінде әскерилендірілген ұйымдар ("Мұсылман бауырлар", "Хамас") бар, олар мұсылмандықтың

негізін Қарулы жолмен қорғауды насихаттайды. Ислам фундаментализмінің тірегі-Иран. 1979 жылғы Революция бұл елде аятолла (мұғалім) Хомейни бастаған реакциялық үкімет билікке әкелді; зайырлы заңнамаға шарият құқығы қайтарылды. Қазіргі Иранда әйелге көшеде хиджабсыз (басы мен бетін жасыратын орамал) көрінуге тыйым салынады, жұбайы ажырасуға ұмтыла алмайды, ал әйелдер үшін неке жасы 13 жасқа дейін төмендейді. Бірақ радикалды мұсылман партиялары билікке қол жеткізе алмайтын елдерде де олар исламдық фундаментализмнің айтылмаған диктатурасын құру арқылы Үкіметке қысым жасай алады.

Фундаменталистер тарапынан қысым көрсетудің мынадай тәсілдері бөлінеді: 1) жапшай наразылықтар мен Үкімет жүргізіп жатқан іс-шараларды бұзу (мысалы, шетелдік туристерді кепілге алу) қаупі арқылы билеуші режимдердің ықпал ету аясын шектеу; 2) жекелеген діни немесе этникалық топтарға деген өшпенділікті қоздыру (объект ретінде Таяу Шығыстағы православие шіркеулерінің өкілдері таңдалады); 3) билікті күштік акцияларды өткізуге итермелеу, бұл радикалды топтардың кейінгі зорлық-зомбылықты қолдануының негіздемесі болып табылады.

Қазіргі таңда исламдағы діни сананың түрлері ретінде анықталып, олар бір уақытта діни салада болатын және өзара әрекеттесетін үш тенденция ретінде қарастырылып келеді. Осы тұста И.Добаев "Ислам" беделді энциклопедиясы дәстүршілдікті, фундаментализмді және модернизмді қазіргі исламдағы үш ағым деп атап, XIX ғасырда радикализм либералды, антиклерикал, демократияны қорғаушы және прогрессивті саяси ұстанымды анықтайды, радикалды исламшылар сынды анти-либерализм,

Orta Asya'da "İslam'ın Canlanması" Sorununa İlişkin Bir İnceleme (Çağdaş Tarihi Çalışmalar Üzerinde)

Study Of The Problem Of "Islamic Modernization" In Central Asia (Based On Modern Historiographical Works)

фундаментализм, антидемократиялық және реакциялық болып қалыптасты деп тұжырымдайды. (Добаев, 2002: 334)

В.В Наумкиннің зерттеуінде Батыс елдерінде XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында, зорлық-зомбылыққа жүгінбеген (радикалистер) белсенділердің іс-әрекеті, небәрі бір ғасыр ішінде бұл сөздің ұғымының мазмұны түбегейлі өзгеріп кеткендігін көрсетеді. Діни радикализм саяси және реформистік әрекеттерді, мәдени және діндарлар арасында дінді насихаттау жұмыстарын күшейтуді көздейді. В.В Наумкиннің айтуы бойынша, академиялық мағынада діни радикализм фундаментализм дәстүрі мен қазіргі заманның арасындағы қайшылықтарды түсіндіреді. Дәстүрлі діни заңның беделін тиімді бекітетін және жәдитшілікке қарсы қатаң шектеулері бар дәстүрлі ұстанымға, сілтеме жасайды. Діни радикализм, батыл әрі дәстүрге бағынбайтын, діни заңдылықтарды сынайтын, кейде бұл шектеулерден шығатын және революциялық діни ұстанымды мақұлдайтын діндар адам болғанын көрсетеді. (Наумкин, 2010: 257)

Хаким Абдулло Рахнамо зерттеулерінде қазіргі қоғамдағы исламды оқыту мәселелері қарастырылады. Діннің қазіргі адам әлемі мен адамзат қоғамында атқаратын нақты қызметін айқындау маңызды мәселе. Батыс қоғамында дін ібілістің азғыруынан сақтаушы және өткенмен және дәстүрмен сабақтастықты қамтамасыз етуші қызмет атқарды. Осы екі қызметімен дін ғасырлар бойы батыс мәдениетінің тінің айқындады. Жаһандық үрдістер мен діни жобалар діни таңдау мен діни мінез-құлыққа ықпал жасауда. Орталық Азия елдерінде исламды оқыту мәселелері ең алдымен дәстүрге адалдықты

және ұлттық болмыстың рухани тамырын жоғалтпауға деген ұстанымды айқындай отырып білім береді. Исламдағы қозғалыс оны қазіргі заманның өзгерген жағдайлары тұрғысынан қайта қарауға тырысады. Қазіргі Орталық Азиядағы діни ахуалды талдау мемлекет және дін қатынасының бүгінгі пайымдау мен болашағын болжау өзекті мәселе екенін пайымдайды. (Рахнамо, 2010: 236-265)

Кеңес өкіметінің дінге және оның дініне қарсы күресі атты 2015 жылғы А.Б Мусагулованың еңбегінде кеңестік дәуірдегі «мемлекет пен шіркеу арасындағы» байланыстар сөзі жайлы теориялық-практикалық мәселесін қозғап, бұл сөздің КСРО құрамындағы барлық діни конфессияларға қатысты зерттеулерді көруге болатынын тілге тиек еткен. Оның ішінде ислам ұғымы да бар. Сонымен қатар зерттеуші, кеңес үкіметінің алғашқы онжылдығында мұсылмандарға қарсы қатқыл қысымның болмағандығын алға тартып, бұл саясаттың кейінгі жылдары жалғасуы КСРО-ның сыртқы дипломатиясы үшін оң әсері болғандығын айтады. Исламға тән терминологияны пайдалана отырып, большевиктердің саяси кеңесшілерінің талаптарына өте мұқият қарағандығын, діни институттарды жою барысында, уақыт пен кеңістікті ұтымды пайдаланғанын баса көрсетеді. Осы тұрғыда, ислам идеялармен және олардың таратушылардан мүмкіндігінше тезірек құтылуды қалағанына қарамастан, кеңес мемлекетінің басшылары бірқатар елеулі ымыраға келуге мәжбүр болғандығын да назардан тыс қалдырмаған. (Мусагулова, 2015: 26-33).

КСРО-ның алғашқы жылдарында қазақ даласындағы мұсылмандардың практикалық мағынадағы саяси бағдарлау теориясы мен әдіснамасын А.Аршурин мен Х.Габиуллиннің еңбектерінен аңғаруға болады. Олар Түркиядан Орталық Азия мен Еділ аймағына дейін бірыңғай мұсылман мемлекетін құруға ниет білдірген ислам

Study Of The Problem Of "Islamic Modernization" In
Central Asia (Based On Modern Historiographical Works)

идеологтарының саяси ұстанымдарын талдаған. Бұл авторлар социалистік қоғам үшін исламның қауіптілігіне назар аударған және еңбектерінде исламға қарсы күресудің теориялық траекторияларын тұжырымдаған. Аталған авторлар діни қызметтердің өкілдері, мұсылман қоғамының ішкі тынысынан хабардар болған. Сондықтан олар өз жұмыстарын жазу барысында мұсылман дін басыларының мәліметтерін кең көлемде пайдаланған, көптеген нақты материалдар келтірілген. Осылайша, зерттеп отырған кезеңнің еңбектері айқын түрде саяси-идеологиялық мақсатқа бағындырылған. Олардың ғылыми негізі мен әдіснамалық талдаулары арасындағы айырмашылықты фактологиялық деректерден көре аламыз. (Аршурин, Габиуллин, 2001: 138)

Ислам өзінің бүкіл Орталық Азияда өмір сүруі кезінде ауыспалы режимдерді заңдастырудың құралы болды немесе "күнәкар" уақытта осы режимдердің қудалауына ұшырады. Өткен ғасырлардан бастап Катрин Пужоль өз еңбегінде алдымен патша режимінде, содан кейін кеңестік және посткеңестік кезеңдерде ислам діні қарсылық пен бейімделудің үлкен тәжірибесін жинақтады. Исламның саяси билікпен және азаматтық қоғаммен өзара әрекеттесуінің тарихи траекториясын зерттеу арқылы Орталық Азиядағы террористік қауіптің төмен деңгейі ішінара қалыптасқан жағдай басқарушы режимдердің халықты және сыртқы қаржы ресурстарын бақылауымен түсіндіріледі. (Катрин. 2022: 51)

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Ислам қаупі туралы Жергілікті дискурс аздап өзгерді. Әлемдік деңгейде ислам мәселесінің ауқымы

өзгерді. Жергілікті билік исламдық қауіп картасын салыстырмалы түрде сәтті ойнауды жалғастыруда соғысушы исламды ұстап тұру және бақылау Ислам іргелі, сонымен бірге әлеуметтік қуғын-сүргінді кеңейту. Экономикалық және әлеуметтік жағдайдың нашарлауына байланысты осал бола отырып, олар жастардың радикалдану дәрежесін әрең бағалай алады.

Ислам нормаларын түбегейлі өзгерістермен үйлестіру әрекеттері XX ғасырдың 70-жылдарында одан әрі күшейе түсті. Бұған бірқатар маңызды жағдайлар, ең алдымен мұнай проблемасына байланысты кейбір жетекші ислам елдерінің экономикалық және саяси ұстанымдарының күшеюі ықпал етті. Осылайша, исламның бірқатар заманауи елдерінде, соның ішінде Ислам социализмінің ұрандарымен табысты өзгерістер жүріп жатыр.

Соңғы онжылдықта Ислам фундаменталистерінің белсенділігі артты. Олар Исламның ортағасырлық тазалығына оралуды жақтайды және сонымен бірге Батыстың рухани ықпалын жоққа шығарады; тек Құран мен Сүннеттің беделін мойындайды. Олардың саны жыл сайын артып келеді және әрекеттер барған сайын экстремистік сипатқа ие. Ислам фундаментализмінің көріністері Алжирде, Ауғанстанда, Шешенстанда орын алады. Мысалы, Алжирде бүкіл ауылдарды қарақшылар үнемі кесіп тастайды. Бұл басқаларды қорқыту, оларды фундаменталистердің жағына қою үшін жасалады. (Наумкин, 2010: 218-226)

Исламдық фундаментализмнің тағы бір мысалы-Ауғанстандағы Талибан қызметі. Бір уақытта олар елдің көп бөлігін басқарды. Талибан қыздарға мектепке баруға, әйелдерге ашық жүзбен, паранджасыз келуге және үйден тыс жерде жұмыс істеуге тыйым салды. Олар

Orta Asya'da "İslam'ın Canlanması" Sorununa İlişkin Bir İnceleme (Çağdaş Tarihi Çalışmalar Üzerinde)

Study Of The Problem Of "Islamic Modernization" In Central Asia (Based On Modern Historiographical Works)

музыкалық аспаптарды көпшілік алдында өлім жазасына кесті. Талибан билігі кезінде елде бірде-бір газет қалмады. Ауғанстан аумағындағы буддистік мәдениеттің бірегей ескерткіштері, мектептер мен кинотеатрлар қирады. Ақпараттың жалғыз көзі-аззиннің дұға етуге шақыруы және Талибан шығарған бюллетень. Талибан билігінің бес жылынан кейін елдің бүкіл халқы сауатсыз болуы мүмкін. Кейбір қазіргі философтар ХХІ ғасырдың негізгі қақтығыстарын өркениеттер соғысында, Батыстың ислам әлемімен қақтығысында көреді.

Қорытындылай келе Орталық Азиядағы исламның жағдайын тарихи мәліметтер негізінде талдау Кеңес билігінің жалпы дінге, соның ішінде исламға қатысты саясатының біркелкі болмағанын аңғартады. Бір ұрпақтың өмірін қамтыған уақытта қоғамдық сана мен болмыста күрделі өзгерістер орын алып, адамдардың дүниетанымы мен рухани ұстанымдарында жаңа құндылықтар жүйесі орнықты. Дәстүрлі мәдениет пен дінге, рулық ұжымдық шаруашылыққа негізделген қазақ халқының тұрмысының эволюциялық жолмен емес, революциялық өктемдікпен жүзеге асырылуы халқымыздың рухани өміріне үлкен қиянат әкелді. Дәстүр мен жаңашылдықтың табиғи сабақтастығы үзілді. «Феодализмнен капитализмге соқпай социализмге секіріс жасау», халықтың мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан тұрмыс-салты мен дүниетанымын ымырасыз таптық күрес идеологиясының негізінде күштеп «модернизациялау» қазақ халқын орны толмас қасіретке ұшыратты. КСРО жылдарында қазақ халқының Қазақстандағы үлес салмағы 40 пайызға дейін құлдырады, діні мен тілі шектеліп, қоғамдық қатынастардан шеттетілді. Тарихи деректерді зерделеу қазан төңкерісінен кейін билікті қолына алған большевиктердің исламға

қатысты ұстанған саясатының бастапқыда байсалды сипатта болғанын байқатады. Ресей империясы мұсылмандарының көшбасшылары революциялық ахуалды ұлттық мәселені шешудің, дербес ұлттық мемлекет құрудың мүмкіндігі ретінде қарастырды.

Қазіргі тарихнамаға жасалған қорытындылар бойынша, XIX ғасырдың соңы – XX ғасырдың басындағы Орталық Азиядағы ислам көрінісі өзінің шынайы бейнесін қалыптастырып келеді. Бүгінгі таңда сарапшылар әлсіз ислам теориясы емес, біртұтас ислам әлеміндегі аймақтық және этникалық тең құқықты тұжырымдамасы, көптеген халықтардың мұсылмандық өткенін зерттеудің жаңа шекараларына шығуға мүмкіндік береді. Жаңа тарихнама үшін ұлттың өзін-өзі діни өткенін нақтылау, оның қоғамдық өмірінің басты өлшемі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер

	"Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi"	<i>e-ISSN:2757-6388</i>
	"International Journal of Humanities and Art "	<i>Cilt/Volume:5</i>
	[trk dergisi/2024]	<i>Sayı/Issue:1</i>

Orta Asya'da "İslam'ın Canlanması" Sorununa İlişkin Bir İnceleme (Çağdaş Tarihi Çalışmalar Üzerinde)

Study Of The Problem Of "Islamic Modernization" In Central Asia (Based On Modern Historiographical Works)

1. Добаев И. П. Исламский радикализм: генезис, эволюция, практика. Ростов-на-Дону: Изд-во СКНЦ ВШ, 2002. - 334 с.
2. Наумкин В.В., Радикализация ислама в Центральной Азии // <http://www.central-eurasia.com/index/articles/?uid=119>. М. 2010 – 257 с.
3. Хаким Абдулло Рахнамо. Преподавание ислама в высших учебных заведениях Центральной Азии: современное состояние, проблемы и перспективы // Изучение и преподавание ислама в Евразии: сб. статей / отв. ред. М. С. Мейер. М.: Ключ-С, 2010. - С. 236-265.
4. Мусагулова А.Б. Борьба советской власти против религии и ее отрицательные последствия в национальном самосознании // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар сериясы =Вестник КазНПУ им. Абая. Серия Исторические и социально-политические науки. - 2015. - № 1 (44). - С. 26-33.
5. Аршаруни А., Габидуллин Х. Очерки панисламизма и пантюркизма в России. – М.: Безбожник, 2001. – 138 с.
6. Катрин Пужоль. Ислам в Центральной Азии: от долгой изоляции к повышенному вниманию. 11 ДЕКАБРЯ, 2017 <https://www.caa-network.org/archives/10950#>(дата обращения: 22.10.2022).
7. Мирсайитов И. Исламское движение Узбекистана: этапы развития и современное состояние // Центральная Азия и Кавказ. 2006. № 6 (48). - С. 130-134.

